

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Wykładowcy wartościowania Śląska i Ślązaków w skeczach Kabaretu Rak

Author: Wioletta Wilczek

Citation style: Wilczek Wioletta. (2016). Wykładowcy wartościowania Śląska i Ślązaków w skeczach Kabaretu Rak. W: B. Mitrenga (red), "Słowo - wartość - jakość w języku i w tekście" (S. 117-130). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Wykładowi wartościowania Śląska i Ślązaków w skeczach Kabaretu Rak*

Popularność współczesnego kabaretu przekonuje o jego opiniotwórczym charakterze. Artyści znanych grup kabaretowych poprzez odwołanie się do sfery obyczajowej, kulturalnej czy politycznej niejednokrotnie kształtują poglądy odbiorców. Komentowanie rzeczywistości z przymrużeniem oka jest związane z nieustannym wartościowaniem – pozytywnym lub negatywnym. Gwarancją popularności kabaretów jest uniwersalność ich twórczości i możliwość dotarcia do jak największej liczby widzów. Ich liczba jest w dużej mierze uwarunkowana kompetencjami odbiorczymi – np. znajomość aktualnych wydarzeń ze świata polityki czy rozrywki umożliwia zrozumienie występu oraz rozbawienie nim. Brak wymaganej wiedzy publiczności w wielu przypadkach osłabia warstwę humorystyczną skeczu.

Pewnym zmniejszeniem stopnia oddziaływania humoru na widzów jest regionalizacja kabaretu. Najpopularniejszą formą tego zjawiska jest odwołanie się do **kategorii śląskości**. Jej realizacja jest związana z posługiwaniem się gwarą śląską lub bazowaniem na powszechnych symbolach Śląska. Wiele grup kabaretowych unika podejmowania tematyki regionu śląskiego – powodem tego jest brak znajomości gwary lub dążenie do tworzenia skeczów o zasięgu ogólnopolskim. Najbardziej znanym kabaretem typowo śląskim jest Kabaret Rak z Rudy Śląskiej, z wyrazistym i niekwestionowanym „symbolem” Śląska, jakim jest Krzysztof Hanke. Oryginalność członków kabaretu polega przede wszystkim na tym, że mówienie gwarą i śląskie pochodzenie są ich wizytówką i atutem. Co ważniejsze, są oni propagatorami śląskości¹ na gruncie kabaretowej twórczości artystycz-

* Kabaret powstał w 1981 roku w Rudzie Śląskiej. Jego nazwa pochodzi od pierwszych liter imion jego założycieli – Ryszarda Siwka, Andrzeja Stefaniuka i Krzysztofa Hankego. Sposób zapisu nazwy kabaretów zależy od tego, czy wyraz *cabaret* jest jej integralną częścią. Artyści Kabaretu Rak opowiadają się za pisownią obu składników nazwy wielkimi literami.

¹ Przejawem tego procesu jest m.in. nagroda Hanysy, przyznawana przez twórców Kabaretu Rak od 19 lat za propagowanie kultury regionu śląskiego i lo-

nej. Hanke podkreśla istotność obecności regionalnej, lokalnej tematyki w działalności Kabaretu Rak: „Nawet w Kabarecie Młodych Panów² gwara śląska i »śląskość« jest sprawą incydentalną, a u nas tak jak na co dzień rozmawiamy ze sobą w domu, tak samo rozmawiamy na scenie i mówimy tym językiem do całej Polski” (<http://rudaslaska.com.pl>). Te predyspozycje twórców nadają im wrażenie naturalności i swojskości na scenie. Sam kabaret można nazwać „ambasadorem śląskości”. Skecze Kabaretu Rak są najbardziej reprezentatywnymi przykładami humoru śląskiego.

Celem artykułu jest przedstawienie wykładników wartościowania regionu śląskiego³ i jego mieszkańców w twórczości Kabaretu Rak. Przedmiotem zainteresowania jest kilka wybranych skeczów⁴, ukazujących różne oblicza tematyki śląskiej. Ich wybór został podyktowany istotnością i sposobem podejmowania w nich aspektów regionu. Utwory sceniczne wykonywane są przez całą grupę kabaretową albo stanowią monologi poszczególnych artystów. Liczebna przewaga monologów wynika z częstszego podejmowania w nich kategorii śląskości, podczas gdy we wspólnych scenkach jej sygnałem jest głównie posługiwanie się gwarą. Moim zamierzeniem jest także ukazanie sposobów budowania komizmu, humoru słownego i sytuacyjnego.

Tworzenie wizerunku Śląska i Ślązaka opiera się w dużej mierze na stereotypach. Artyści Kabaretu Rak, ze względu na życie w regionie i funkcjonowanie w kulturze lokalnej, bazują na autostereotypie. Należy wspomnieć o możliwości dyskredytacji lokalnej specyfiki w oparciu o ogólnonarodowe tendencje stereotypizacji regionalności: „Trwa stan, w którym pewne różnice powstałe w przeszłości między grupami regionalnymi w Polsce stanowią podstawę ich oceny polskości. Stereotypy, uprzedzenia nie tylko nie zanikają, ale w oparciu o podkreślane różnice kulturalne, doskonale się rozwijają” (SZMEJA, 2005: 119). Obraz regionu i jego mieszkańców jest silnie utrwalony w ogólnej świadomości społecznej.

kalnych wartości (zob. np. www.dziennikzachodni.pl; <http://piekaryslaskie.naszemiasto.pl>).

² Grupa kabaretowa pochodząca z Rybnika, tworząca okazjonalnie po śląsku – najczęściej takie skecze powstają na Rybnicką Jesień Kabaretową. Mimo występowania tego rodzaju twórczości w ich dorobku artystycznym Kabaret Młodych Panów nie ma statusu kabaretu typowo śląskiego.

³ Region śląski traktuję w artykule utożsamiając z Górnym Śląskiem. Taki sposób równoznaczności jest częsty w powszechnej świadomości, o czym pisze m.in. Mirosława Siuciak: „za Ślązaka uważa się mieszkańca Górnego Śląska utożsamiającego się z regionem, w którym się urodził i wychował, kultuwującego śląską tradycję, obyczaje, system wartości i język” (SIUCIAK, 2011: 224).

⁴ Ze względu na analizę sprofilowaną tematycznie i wymiennieść opisywanego materiału skecze zostały ponumerowane. W przypadku odwołania się do konkretnego występu podaję jego skrót w nawiasie (numeracja została podana w spisie źródeł na końcu artykułu).

Jako największa wartość Ślązaków jawi się **gwara śląska**⁵. Jest ona czynnikiem identyfikującym Kabaret Rak z regionem, wyróżnia tę grupę na tle pozostałych formacji⁶. Status gwary dla mieszkańców Górnego Śląska jest ważny zarówno w kontaktach lokalnych, jak i w porozumiewaniu się z innymi: „Bliskość i swojskość współtworzy wspólnota języka: gwary. Zbliżenie się do zamkniętego środowiska Ślązaków jest możliwe. Tych, którzy starają się mówić gwarą śląską, nazywają oni akceptująco *oswojonymi gorolami*” (SKUDRZYKOWA et al., 2001: 85). Używanie gwary jest dla artystów narzędziem budowania komizmu na dwóch poziomach. Po pierwsze, samo posługiwanie się leksyką gwarową powoduje rozbawienie publiczności. Naturalnie, w przypadku rodzimej śląskiej publiki reakcje są bardziej żywiołowe i mają odmienny charakter. Wynikają po części z rozumienia słów, a także z ich użycia w sytuacji (czyli występu kabaretowego), która nie odnosi się do przestrzeni domowej, prywatnej, a którą można scharakteryzować jako oficjalną. W wypadku publiczności ogólnopolskiej, mającej w większości problem z właściwym zrozumieniem skeczu, humor wyzyskiwany jest często na bazie niezrozumiałości treści. Publiczność spoza zasięgu kultury śląskiej bardzo żywiołowo reaguje już na samo wystąpienie jakiegoś słowa gwarowego. Drugim poziomem komizmu jest tłumaczenie niektórych wyrażen gwarowych, np. w monologu Krzysztofa Hankego: *plac ‘podwórko’, badyhauz ‘łaźnia’* (skecz 1). Sam fakt translacji wywołuje śmiech (także u śląskiej publiczności, rozbawionej oczywistością lub sposobem wyjaśnienia). Naturalność występu artysty wzmacnia fakt, iż płynnie przechodzi z języka gwarowego na język ogólnopolski. Tę wymiennosc można zaobserwować w zbiorczym podsumowaniu wszystkich przedstawionych bogactw kultury śląskiej: *To jest nasz dorobek, nasz wkład w światową kulturę, nos Ślązoków* (skecz 1). Podkreślona zostaje w ten sposób unifikacja oraz asymilacja regionalna. Sposób funkcjonowania gwary potwierdza przytoczenie historii z rodzinnych wczasów w młodości, opisującej próbę porozmawiania ze strażakiem z Wielkopolski. W tym momencie artysta zaprezentował fragment tekstu mówionego gwarą, „naszpikowanego” wyrażeniami gwarowymi, wypowiedziane-

⁵ Posługiwanie się gwarą jest najbardziej wyrazistym wyznacznikiem śląskiej tożsamości: „Proste stwierdzenie: »Kto godo po śląsku i się tego nie wstydzi, jest Ślonzokiem«. To jest realny symbol ciągłości, trwania, związku z przeszłością i przyszłością” (GERLICH, 1998: 31). Taką samą opinię wyraża Helena Synowiec w artykule *Gwara śląska w edukacji regionalnej – doświadczenia i postulaty* (SYNOWIEC, 2005).

⁶ Popularność gwary śląskiej podkreśla także Krzysztof Hanke w jednym z wywiadów: „Ludzie są spragnieni gwary śląskiej. Jestem bardzo kojarzony ze Śląskiem i kiedy mówię normalnym polskim językiem to ludzie domagają się, żebym w końcu zaczął mówić po śląsku. Ludzie są najczęściej bardzo pozytywnie nastawieni do Śląska” (<http://rudaslaska.com.pl>).

go w bardzo szybkim tempie: *Panie fojerman, co pana szteruje tako mało brandera, my to momy łobsztrabowane bordsztajnamy, tu sie niy powinno nic hajcnońć*⁷ (skecz 1). Brak zrozumienia sensu, a nawet słów ze strony publiczności wywołał duże jej rozbawienie. Właściwie nawet sam tekst dynamicznie wypowiedziany gwarą jest źródłem komizmu. Wzmocnieniem jego niezrozumiałości jest odpowiedź strażaka: *Do you speak English?*. Artysta podkreśla w ten sposób świadomość bariery językowej i komunikacyjnej, świadczącej o odrębności i poczuciu wspólnoty mieszkańców regionu śląskiego.

Cechą skeczów Kabaretu Rak – jako propagatora śląskości – jest **prezentowanie pozytywnego wizerunku Ślązaka i jego regionalnej rzeźwistości**. Pierwszym sygnałem korzystnego obrazu mieszkańców tego obszaru są sami artyści, wielokrotnie publicznie (na scenie i poza nią) identyfikujący się ze Śląskiem. Sympatia publiczności do twórców Kabaretu Rak jest zarazem sympatią do Ślązaków. Dodatnia waloryzacja ma też swoje odwzorowanie w prezentowanych skeczach. Wyznacznikiem pozytywnego wartościowania regionu jest wspomniany już *Monolog o Śląsku*, wykonywany przez Hankego (skecz 1). Cała wypowiedź jest skupiona na ukazaniu rangi i wielkości Śląska. Podstawowa teza występu brzmi: *Cało światowo kultura pochodzi z Górnego Śląska!*. Schemat skeczu opiera się na potwierdzaniu tego założenia przykładami zaczerpniętymi z różnych dziedzin kultury i sztuki. Na początku Hanke odwołuje się do wielkiego wieszczu narodu śląskiego – Adama... Mickiewicza. Wspomnienie o wielkim poecie i przypisanie go do śląskiej kultury budzi rozbawienie publiczności ze względu na brak takiej konotacji w ogólnej świadomości Polaków. Hanke wspomina o słynnym dziele Adama Mickiewicza, które w oryginale brzmiało *Oda do śląskości*. Artysta przytacza kilka pierwszych wersów: *Śląskości, Ty nad poziomy wyfurgnij / A okiem słońca hanysów całe ogromy / Przeniknij od Skoczowa do Płońska*. Jest to swoisty akt pochwalny Śląska, zapowiadający rozszerzenie granic regionu i jego wielki rozwój (*Radzionków bydzie miół dostymp do morza*⁸). Innym przykładem wielkości kultury śląskiej jest dziedzina aktorstwa. W tym przypadku artysta informuje, iż najlepsi aktorzy pochodzą ze Śląska i przywołuje postać Aleksandry Śląskiej, stwierdzając: *Nasza! Zafascynowano śląskością do tego stopnia, że sobie włosy ufarbowała na kolor, który ją upodabniał do jednego z piękniejszych miast naszej krainy... Godali: Ruda Śląska*. Patetyczny ton głosu artysty jest swoistym żartem słownym. Wzmocnieniem komizmu oraz rangi aktorki jest fakt, iż Kabaret Rak pochodzi z Rudy Śląskiej.

⁷ W tłumaczeniu: *Panie strażaku, co panu przeszkadza takie małe ognisko, my to mamy otoczone kamieniami, tu się nie powinno nic podpalić.*

⁸ Rozszerzenie granic terytorialnych Śląska jest jednym z postulatów w skeczu *Monolog o autonomii Śląska* – zob. dalszą część artykułu.

Monolog o Śląsku wydobywa i podkreśla różnice regionalne przy jednoczesnym, komizmotwórczym pokazaniu wyższości regionu śląskiego. Mimo ogólnej wymowy nieustannego chwaleń się wyłania się z niego pozytywny autostereotyp Ślązaka. Pryzmat kabaretu pozwala traktować tę „wielkość” Śląska oraz wszelkie różnice i opozycje międzykulturowe z przymrużeniem oka. Umiejętność śmiania się z samego siebie świadczy o dużym dystansie, a tym samym o pielęgnacji lokalnej kultury i swojego pochodzenia.

Kolejnym ważnym elementem, będącym przedmiotem pozytywnej waloryzacji, jest **dążenie Śląska do uzyskania autonomii**. Poruszenie tego zagadnienia w skeczach kabaretowych jest odwzorowaniem realnych ruchów politycznych i społecznych na terenie regionu. Wydzwięk tych dążeń w rzeczywistości ma różne oblicza – od przekonania o ich słuszności i silnym poczuciu śląskiej tożsamości wielu Ślązaków aż po zdecydowaną krytykę. W twórczości kabaretowej niezależność regionu ma wyłącznie pozytywne nacechowanie. Znaczny udział w kształtowaniu takich potrzeb ma Ruch Autonomii Śląska – organizacja mająca na celu utworzenie niezależnego regionu w obszarze Górnego Śląska⁹. Walka o autonomię związana jest z tzw. syndromem śląskiej krzywdy, oznaczającym „subiektywne przekonanie górnośląskiej społeczności autochtonicznej o jej szczególnym upośledzeniu w procesach historycznych zachodzących na tym terenie na przestrzeni wieków” (SMOLORZ, 2012: 115).

Dążenie do odrębności przewija się w różnych skeczach Kabaretu Rak, jednak najwyraźniej można zaobserwować to zjawisko w monologu Hankego o autonomii Śląska (skecz 2). Artysta przekonuje o konieczności wyodrębnienia Śląska (*taką autonomią my powinni być, żeby nom Palestyńczyki jadli z rynki*), snując wizję jego przyszłości jako samodzielnego państwa. Koniecznym elementem jest otoczenie Górnego Śląska murem, wzmocnionym drutem kolczastym. Takie postępowanie to środki zaradcze przed ludnością napływową, co jest potwierdzeniem kategorii „swój – obcy” (zob. dalszą część rozważań): *A jak gorol bydzie chciot do nos przjechać... Wiza! (400 euro za dziyń)*. Projekt samodzielności Śląska jest więc nieodłącznie związany ze stereotypową niechęcią do przybyszy. Innymi postulatami odrębności państwa śląskiego są: własna armia (*poru powstańców pod Annabergiyem*), własna waluta (*1 hanys bydzie 100 basztardów*) i przywódca (*słusznego wzrostu coś tak jak jo*¹⁰). Kolejnym składnikiem niezależnej

⁹ Zob. np. GORZELIK, 2004.

¹⁰ W całej wypowiedzi widoczne są echa nawiązań do języka niemieckiego, co utrwała stereotypowe wyobrażenie o mieszkańcach Śląska: „W polskim stereotypie Ślązak to był pół-Niemiec, nad wszystkim unosił się duch ignorancji i poczucia wyższości. A u Ślązaka odwrotnie – poczucie niższości” (SMOLORZ, 2012: 144).

śląskiej autonomii ma być rozszerzenie granic terytorialnych: *Górny Śląsk żądo dostympu do morza! W rzici momy tyn Bałtyk! Śródziemne, jest cieplij*. O wizji niezależnego kraju artysta opowiada z entuzjazmem i radością. Dopełnieniem podziału na Polskę i Śląsk mają być wiadomości podawane w dwóch językach. Hanke odczytuje po śląsku informacje polityczne, gospodarcze, kulturalne, ekonomiczne. Wypowiedź jest silnie nacechowana leksyką gwarową, na co publiczność żywiłowo reaguje. Powodem takich reakcji jest z pewnością fakt, że skecz został przedstawiony podczas Śląskiej Gali Biesiadnej w 2011 roku. Rodzima śląska publiczność i poziom zrozumienia przez nią treści występu spowodowały, że wykonawca nie tłumaczy poszczególnych wyrazów, bazując na kompetencji odbiorczej widzów. Także sam temat autonomii i niezależności Śląska zyskuje niezwykłą wyrazistość oraz aprobatę słuchaczy.

Ważnym symbolicznym i stereotypowym nawiązaniem jest **postać górnika**¹¹, nierozzerwalnie kojarzonego ze Śląskiem. Zazwyczaj ten element przewija się w różnych skeczach, z neutralnym lub pozytywnym wartościowaniem. W skeczu *Monolog o Śląsku* (skecz 1) wspomniano o romansie rosyjskim (jako kolejnym przykładzie zakorzenienia kultury śląskiej), czerpiącym z dorobku górników. Okazuje się, że opisem wyglądu górnika po wyjściu z kopalni jest utwór *Oczy cziornyje*. Kolejnym ukazaniem symboliki górniczej w przywołanym skeczu jest utwór opisujący tragedię górnika, któremu ktoś w łaźni łańcuszkowej ukradł linkę, na której wieszka się gumowce. W takiej sytuacji górnik śpiewa głosem pełnym rozpaczy: *Kaj linka, kaj linka, kaj linka maja?*¹². Przytoczone odwołania do popularnych utworów literackich i muzycznych mają potwierdzić wysoką rangę kultury śląskiej. Tworzą także komiczną atmosferę poprzez sięganie do bardzo znanych i wymownych dzieł.

Prześmiewczy wizerunek górnika został zawarty w krótkim występie Hankego, w którym artysta odczytuje list górnika z prośbą o podwyżkę na kopalni (skecz 3). Prośba została umotywowana kilkoma wiarygodnymi czynnikami (*sześcioro bajtli; moja Truda mo holcbajn i nikaj nie może znojś roboty; łostatnio podwyżka miołek jeszcze za komuny*¹³). Cała warstwa humorystyczna została zawarta w odpowiedzi dyrektora kopalni, który zdecydowanie odmawia i skrupulatnie wylicza górnikowi wszystkie dni wolne (sumując czas pracy, urlopy, święta państwowe i kościelne, ale także czas snu) z 365 dni w roku. W efekcie okazuje się, że pracownikowi został tylko jeden dzień pracy – *i to jest czwarty grudnia, czyli Barbórka, w którą też pan ma wolne*. Dodatkowy komizm sytuacyjny wyzyskiwany jest przez fakt, że

¹¹ Praca na kopalni to ważny element postrzegania Ślązaka (zob. TAMBOR, 2008: 241–245).

¹² Z melodią rosyjskiego utworu muzycznego *Kalinka*.

¹³ *Bajtli* ‘dzieci’; *holcbajn* ‘drewniana noga, proteza’; *nikaj* ‘nigdzie’; *znojś* ‘zna-leźć’; *robota* ‘praca’.

wykonawca porównuje sytuację górnika ze swoją własną, spowodowaną nałożeniem większego podatku. W powyższych przedstawieniach górnik jest bohaterem wyśmianym, jednak mimo ironii i humoru wyeksponowana jest jego pracowitość¹⁴ oraz trud wykonywanego zawodu.

Pozytywnie waloryzowanym elementem aktywności Ślązaka jest **piłka nożna**. Sport ten przejawia się głównie w aktywnym kibicowaniu śląskim drużynom piłkarskim i zainteresowaniu tą tematyką. Piłki nożnej dotyczy skecz *Wywiad z piłkarzem* (skecz 4), zaprezentowany podczas XV Festiwalu Kabaretowego w Koszalinie. Piłkarz udzielający wywiadu strzela bramki samobójcze, a jego trener z powodu złej gry zawodnika często musi zmieniać kluby. Hanke gra rolę dziennikarza sportowego. Piłkarzem jest Krzysztof Respondek, przedstawiony przez redaktora jako *Krzysztof Swojak*. Nazwisko zawodnika ma sugerować jego „swojskość” oraz budzić sympatię. Trzecim bohaterem skeczu jest trener (w tej roli Grzegorz Poloczek¹⁵) *Georg van Ślązaczek*, co wyraźnie indeksuje go regionalnie (choć w trakcie występu nie posługuje się gwarą).

Już pierwsze słowa redaktora wzbudzają bardzo pozytywne reakcje publiczności: *Halo, halo! No dejcie mnie kurde na wizję, bo mnie nie widać*. Jest to jedyna, na pozór, gwarowa wypowiedź tego artysty. Istotny jest fakt, iż właśnie on (mimo bycia „symbolem” Śląska) nie posługuje się gwarą. Być może jest to podyktowane miejscem występu (Koszalin), ale z uwagi na śląskie wstawki tekstowe piłkarza, możemy wnioskować, iż brak gwary bohatera granego przez Hankego jest zabiegiem celowym. Jest to przejaw przełamywania stereotypów i pewna gra z publicznością. W jakimś stopniu dodaje to również erudycji i powagi dziennikarzowi. To na piłkarzu skupia się cały komizm sytuacyjny (poprzez jego wypowiedzi, zachowanie, poglądy).

Piłkarz opowiada o swoich wrażeniach i radości czerpanej z gry: *a najlepsze uczucie to jest jak jo jada na ta bramka, szczyłom, a ta piłeczka o ta siateczka robi takie siak, siak, siak...* Stylizacja gwarowa przeplata się tutaj z określeniami deminutywnymi, wskazując na hipokorystyczność jako cechę kategoryzacji rzeczywistości. Zawodnik wspomina również o ostatnio przegranym meczu, przypisując sobie powód do dumy: *Nie chca sie chwolić, ale jo strzelił wszystkie pięć bramek*. Tematem rozmowy jest także postać bramkarza drużyny – *Józefa Puszczalskiego*, którego nazwisko w pełnej mie-

¹⁴ Elementem stereotypowego wizerunku Ślązaka jest dychotomiczna opozycja: *pracowity Ślązak* (podobnie jak Niemiec) – *leniwy Polak* (GRYBOSIOWA, 1997: 87). Warto nadmienić, że wiele cech osobowościowych Ślązaka i Polaka tworzy antonimiczne pary, przypisujące pozytywną waloryzację mieszkańcom Śląska. Na pracowitość Ślązaka (jako element stereotypu i autostereotypu) wskazuje także Jolanta Tambor (TAMBOR, 2008: 278–279).

¹⁵ Grzegorz Poloczek w 2015 roku odszedł z Kabaretu Rak, obecnie formację tworzy dwójka pozostałych artystów.

rze odzwierciedla jego zdolności na boisku. Piłkarz komentuje jego grę następująco: *ton jest cienki jak drut od zicherunga*¹⁶. Sygnałem komizmu jest także proces tłumaczenia dziennikarzowi przez piłkarza wyrażen gwarowych: *Ciżba. Że co? Że tłok*. Ten dysonans komunikacyjny w połączeniu z profilem oczekiwań odbiorcy względem prezentowanego kabaretu ma wymiar całkowicie komiczny.

Dopełnieniem wywiadu z piłkarzem jest rozmowa z jego trenerem, który pojawia się na scenie z walizką ze względu na częstotliwość zmian klubów, co jest uciążliwe nie tylko dla niego: *a dzieci mają pretensje, że co tydzień się muszą uczyć innej gwary*. Wypowiedź ta sygnalizuje rangę regionalizmu w ogólnej świadomości Polaków i konieczność „dostosowywania się” do zamieszkiwanego terenu. Trener przywołuje także największe osiągnięcie z zawodnikiem obecnym na scenie, czyli *dwa kluby w jednym meczu*. Przy tej okazji padają nazwy największych śląskich klubów piłkarskich – Górnika Zabrze i Ruchu Chorzów (*Zaczynałem z Górnikiem, a kończyłem z Ruchem*).

Skecz z jednej strony krzewi i utrwała stereotypy, z drugiej je przełamuje. Dowodem na to jest „odżegnanie się” Hankego od śląskości i regionu. Właściwie skecz ma tylko lekkie zabarwienie lokalne, ale jest istotny w pokazaniu, że funkcjonowanie Kabaretu Rak jako kabaretu typowo śląskiego nie determinuje schematyzmu jego występów. Artyści potrafią „grać” z publicznością, „bawić się” swoim pochodzeniem i przypisywaną im stereotypowo charakterystyką.

Przedmiotem pejoratywnego wartościowania w obszarze śląskości są **osoby pochodzące spoza regionu** (mieszkające na Śląsku lub nie), zwane w gwarze **gorolami**. W ten sposób zostaje wyraźnie wyeksponowana kategoria „swój – obcy”¹⁷, opierająca się na silnym poczuciu odrębności i lokalnej tożsamości. Jak pisze Antonina Grybosiowa: „Ograniczona przestrzeń społeczna, w której Ślązak podtrzymuje poczucie tożsamości etnicznej, oraz mała ruchliwość społeczna, niechęć do przekraczania barier, którymi odgradza się od obcych w poczuciu zagrożenia, powodują trwałość uprzedzeń” (GRYBOSIOWA, 1997: 87). Podział na ludność rodzimą i napływową jest trwale żywotny w regionie śląskim, przez co stereotyp *gorola* jest silnym elementem społecznej kategoryzacji. W skeczu *Monolog o Śląsku* (skecz 1) już na samym początku występu artysta podkreśla kulturową i mentalną odrębność mieszkańców Śląska: *My Ślązoki, z innyj gliny ulepieni, my są inni ludzie*. Tworzy zarazem wspólnotę, identyfikując się z ludnością regionu. Jest „reprezentantem” Ślązaków, przedstawicielem katego-

¹⁶ *Zicherung* ‘bezpiecznik’ (niem. *die Sicherung*).

¹⁷ Szerzej o tym zagadnieniu w kontekście Górnego Śląska zob. np. artykuł „Swoi i obcy” na *Górnym Śląsku* (ŁĘCKI, WÓDZ J., WÓDZ K., WRÓBLEWSKI, 1995: 50–73).

rii zbiorowej. Należy podkreślić, że wspomniany występ został zaprezentowany w programie Kabaretowy Klub Dwójki, w odcinku poświęconym tematowi Zagłębia, z racji czego miejsce i okoliczności występu stają się bardzo ważnym kontekstem odbioru i interpretacji wypowiedzi artysty (opozycja Śląsk – Zagłębie jest najbardziej wyrazistym przejawem regionalnych animozji). Istotny jest także fakt pochodzenia publiczności – program nagrywany jest w Krakowie. Ten kontrast Ślązaka z odbiorcami spoza regionu jest kolejnym poziomem wyzwalania komizmu. Sam artysta stwierdza, iż ma świadomość, że występuje w *jaskini lwa*. Świadomość różnic kulturowych skłania go do podkreślania podziału między Śląskiem a innymi regionami oraz częstego używania zaimków (w liczbie mnogiej): *My Ślązoki, Wy Kraków*. Ważnym elementem monologu jest bazowanie na wspomnianych już stereotypowych konfliktach tożsamościowych regionu. Wprawdzie artysta przewrotnie zapewnia o braku słynnych animozji śląsko-zagłębiowskich, ale wskazane przez niego przykłady asymilacji regionalnej (brak roamingu w Czeladzi, brak paszportów) pozwalają traktować tę deklarację z przymrużeniem oka. Taką samą funkcję spełnia wspomnienie o Janie Kiepurze – *chłopaku z Sosnowca*. W tym momencie następuje chwila refleksji i upomnienie samego siebie: *nie, to troszka za daleko żech pojechał, wróć, wróć, wróć! Za rzekę wracej chopie, tam ni mosz czego szukać!*. Zarysowuje się tutaj kategoria tożsamościowych podziałów regionalnych, traktowana w sposób prześmiewczy i będąca idealną „pożywką” dla kabaretu.

Zakończenie skeczu stanowi doskonale zarysowanie kategorii „swój – obcy” przez przytoczenie pytania osób spoza Śląska, skierowanego do artysty (jako Ślązaka): *Tak, panie Ślązaku, skoro pan jesteś taki mądry, to na przykład skąd się wzięło (oni tak mówią) skąd się wzięło nazwisko wybitnego naczelnika powstania Tadeusza Kościuszki?*. Kontrast stanowi sam fakt, że zdanie wymówione jest w języku ogólnopolskim, brak w nim naleciałości gwarowych. W zestawieniu z językiem całego skeczu i częstym pojawianiem się gwary, wywołuje to efekt komiczny. Jednak największą dozę komizmu niesie sposób wypowiedzi tego zdania przez artystę. Uwypuklenie różnic między Ślązakami i osobami spoza Śląska jest spowodowane przesadnie poprawną wymową (przede wszystkim samogłosek *ą* i *ę*) i przeciągłym akcentowaniem wyrazów. Wzmocnienie efektu rozbawienia powoduje dosadna puenta artysty, także obrazująca rangę regionu śląskiego: *Od huty Kościuszko w Chorzowie*.

Warto również wspomnieć o takich elementach Śląska, które w rzeczywistości stanowią realny problem regionu śląskiego, natomiast przedstawione w kabarecie pozbawione są negatywnego wartościowania i ukazane w sposób humorystyczny. Mowa tutaj o **wstrząsach kopalnianych**, będących skutkiem działalności górniczej. Problem tzw. szkód górniczych, powodujących zniszczenia domów i konieczne remonty, nasila protesty

mieszkańców i walkę o odszkodowania¹⁸. Zjawisko to w życiu Ślązaków jest jednoznacznie negatywną konsekwencją wydobywania węgla. W skeczach Kabaretu Rak jego pejoratywny wydźwięk został niejako zneutralizowany. W *Monologu o Śląsku* (skecz 1) istotną dziedziną sztuki, świadcząca o randze regionu, jest architektura. Śląsk nazwany zostaje *kolebką światowej architektury*, gdyż: *nom sie tak tam kolebie wszystko, że mamy kolebka i już!*. Komizm jest oparty na grze słownej (wyzyskującej dwojakie znaczenie słowa *kolebka*). Prawdziwym powodem, dla którego Śląsk określono „kolebką światowej architektury”, są wstrząsy górnicze. Artysta wspomina o protestie włoskim, którego przyczyną jest Krzywa Wieża w Pizie. Przekonuje jednak publikę, że *paskudna* nazwa i remont przez polskiego inżyniera¹⁹ (to musi się przewrócić) skreślają Włochów z pozycji lidera. Odpowiedzią Polski jest poszukiwanie również *czegoś krzywego*. Przy tej okazji Hanke opowiada o dzielnicy Zaborze w Zabrze, gdzie można znaleźć całe osiedle krzywych domów. Potwierdzeniem tego ma być fakt, że w *swoim mieszkaniu górnik do kibla pod górkę chodzi*. Po raz kolejny pojawia się najbardziej nacechowana symbolicznie „postać” Śląska. Rozwinięciem opisu wspomnianego osiedla jest nazwanie go *najbardziej antyalkoholowym*, gdyż *w kieliszku pięćdziesiątce dwadzieścia gram się mieści* i z tego powodu *wszystkie trzeźwe jak druty chodzą, straszne osiedle, tam sie wszyscy boją mieszkać*. To zabawne wyobrażenie pochylenia terenu przemawia do widzów, wywołując żywiołową reakcję. Dodatkowo artysta wspomina jeszcze o *zabytku na Śląsku klasy zero – słynnym Krzywym Domu Kultury Kopalni „Wujek”*, gdzie na dziesięciometrowej scenie różnica poziomów wynosi osiemdziesiąt trzy centymetry. Wiąże się z tym oczywiście opis niedogodności występowania aktorów w takich warunkach. Problem szkód został przedstawiony z dużą dozą humoru, pozbawiając go negatywnego wydźwięku społecznego. Przestrzeń kabaletowa wymaga prześmiewczego prezentowania niedogodności i wad.

Warto podkreślić kwestię stereotypowego postrzegania **roli kobiety w społeczeństwie**. Kobieta, zarówno w sferze językowej (o androcentryzmie w polszczyźnie zob. np. KARWATOWSKA, SZPYRA-KOZŁOWSKA, 2005), jak i kulturowej (zob. np. JAMROŻEK, ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK, red., 1998) oraz zawodowej (zob. np. KALINOWSKA-NAWROTEK, 2005), jest przedmiotem deprecjacji i pejoratywnego wartościowania. Elementem regionalnego stereotypu kobiety śląskiej jest brak aktywności zawodowej: „Prototypowa Ślązaczka to osoba niepracująca zawodowo, zajmująca się domem” (TAMBOR, 2008: 245). Powodem takiego stanu rzeczy są różne motywacje: „wielodzietność, tryb pracy męskiej na Śląsku, trady-

¹⁸ Zob. np. <http://www.gazetakrakowska.pl/artukul/3330919,chelmek-piast-zaplaci-za-wstrzasy,id,t.html?cookie=1> [dostęp: 23.09.2015].

¹⁹ To kolejny przykład zestawienia pozytywnego wizerunku Ślązaka i negatywnego Polaka.

cyjna kobieca dbałość o dom związana z faktem pełnego utrzymania rodziny przez mężczyznę, męsko-śląska ambicja” (TAMBOR, 2008: 245). Taki sposób postrzegania kobiety jest mocno uwarunkowany historycznie²⁰.

Grzegorz Poloczek w skeczu *Twardy hanys* (skecz 5) opowiada o mężczyznach pokrzywdzonych przez kobiety, które przejmują męskie zachowania i rozrywki (babski comber jako odpowiedź na górnicze karczmy piwne; noszenie spodni; papierosy; alkohol). Wykonawca bardzo kategorycznie i szowinistycznie wyraża się o roli kobiet: *Kobieta, jak ona w domu wycieró podłoga i jest tako schylono, i zaczyno ją łupać w krzyżu, to ona wiy, że żyje*. Sam zaś podkreśla śląskie pochodzenie jako metodę na przewagę kobiet: *Mocie problemy, boście nie są hanysy. Jakbyście byli Ślązoki takie jak jo, twardziele, to byście rodzina trzymali tak! Moja żona chodzi jak w zygarku*. Jednakże cały monolog okazuje się przewrotnym żartem, gdyż kabareciarz przyznaje się do drobnych czynności wykonywanych w domu: *Wycierom podłogi, myja okna, wiyszom firanki, pucuja kryształy i pieka kilka rodzajów ciast*. Wydzźwięk skeczu całkowicie podważa męski patriarchy, co jeszcze silniej przełamuje utarte przekonania dotyczące stereotypowego zajmowania się domem i brakiem aktywności zawodowej kobiet na Śląsku.

Reasumując, można stwierdzić, że Śląsk i Ślązacy w zdecydowanej przewadze są przedmiotem pozytywnego wartościowania w skeczach Kabaretu Rak. Prezentacja śląskości została zredukowana do najbardziej oczywistych stereotypowych symboli. Także stopień zaawansowania leksyki gwarowej został dostosowany do specyfiki publiczności, zróżnicowanej ze względu na pochodzenie i kompetencje komunikacyjne. Elementami dodatniej waloryzacji są: gwara śląska, pozytywny wizerunek regionu i jego mieszkańców, zainteresowanie piłką nożną czy osoba górnika jako symbol Śląska. Kabaret Rak jest wyraźnym propagatorem kategorii śląskości, stawiając w swoich występach na rodzimość i naturalność. Jego wykonawcom pozwala na to także sam status „ikony” Śląska. Dzięki temu zyskują wiarygodność kreacji scenicznej, wykorzystywanie gwary na scenie nie jest zatem przejawem stylizacji językowej. Dodatkowo artyści podejmują w swych wystąpieniach tematykę, która w rzeczywistości jest dwojako (dążenie do autonomii) lub zdecydowanie negatywnie waloryzowana (szkody górnicze). W analizowanych skeczach kwestie te nie są nacechowane pejoratywnie, co przekonuje o komizmotwórczym potencjale realnych problemów społecznych widzianych przez przyrnat kabaretu.

Z racji „śląskości” Kabaretu Rak wizerunek Śląska i Ślązaka w skeczach tej grupy jest zdecydowanie pozytywny, choć bazowanie na autostereotypie łączy się z koniecznością śmiania się z samego siebie. Popularność śląskiej formacji kabaretowej świadczy jednak o tym, że artyści opanowali

²⁰ Zob. GÓRNIKOWSKA-ZWOLAK, 2004: 89–94.

tę sztukę, chociaż powielanie stereotypowych przekonań, nawet w formie humoru i żartu, może je utrwalac w zbiorowej świadomości społecznej.

Źródła

- Skecz 1 – Krzysztof Hanke – *Monolog o Śląsku* (znany również jako *O kulturze śląskiej*). Dostępny w Internecie: <https://www.youtube.com/watch?v=Z6thO97jTTs> [dostęp: 23.09.2015].
- Skecz 2 – Krzysztof Hanke – *Monolog o autonomii śląskiej*. Dostępny w Internecie: https://www.youtube.com/watch?v=OXq_z90A9c8 [dostęp: 12.09.2015].
- Skecz 3 – Krzysztof Hanke – *List górnika o podwyżkę na kopalni*. Dostępny w Internecie: <https://www.youtube.com/watch?v=D3Dxgs7BulY> [dostęp: 21.09.2015].
- Skecz 4 – Kabaret Rak – *Wywiad z piłkarzem*. Dostępny w Internecie: <https://www.youtube.com/watch?v=eRl2g6m6xvU> [dostęp: 23.09.2015].
- Skecz 5 – Grzegorz Poloczek – *Twardy Hanys*. Dostępny w Internecie: <https://www.youtube.com/watch?v=980H7NSjMcE> [dostęp: 15.09.2015].

Literatura

- GERLICH M.G., 1998: *Śląskie symbole i znaki*. „Śląsk” nr 2, s. 28–31.
- GORZELIK J., 2004: *Ruch śląski – między nacjonalizmem i regionalizmem*. W: NIJAKOWSKI L.M., red.: *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?* Katowice, s. 15–34.
- GÓRNIKOWSKA-ZWOLAK E., 2004: *Szkic do portretu Ślązaczki. Refleksja feministyczna*. Wyd. 2. Katowice.
- GRYBOSIOWA A., 1997: *Językowo-kulturowy wizerunek Ślązaka na tle wizerunku obu sąsiadów*. W: WYDERKA B., red.: *Polszczyzna śląska. Historia i współczesność*. Opole, s. 83–90.
- JAMROŻEK W., ŻOŁĄDZ-STRZELCZYK D., red., 1998: *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*. T. 1. Poznań.
- KALINOWSKA-NAWROTEK B., 2005: *Dyskryminacja kobiet na polskim rynku pracy*. Poznań.
- KARWATOWSKA M., SZPYRA-KOZŁOWSKA J., 2005: *Lingwistyka płci: ona i on w języku polskim*. Lublin.
- ŁĘCKI K., WÓDZ J., WÓDZ K., WRÓBLEWSKI P., 1995: „Swoi i obcy” na Górnym Śląsku. W: WÓDZ K., red.: *Wokół śląskiej tożsamości*. Katowice, s. 50–73.
- SIUCIAK M., 2011: *Historyczne podstawy świadomości narodowej Ślązaków*. „Białostockie Archiwum Językowe” nr 11, s. 223–235.
- SKUDRZYKOWA A. et al., 2001: *Gwara śląska – świadectwo kultury, narzędzie komunikacji: sytuacja językowa w miastach Górnego Śląska*. Katowice.
- SMOLORZ M., 2012: *Śląsk wymyślony*. Katowice.
- SYNOWIEC H., 2005: *Gwara śląska w edukacji regionalnej – doświadczenia i postulaty*. W: KOSSAKOWSKA-JAROSZ K., red.: *Śląskość – siła tradycji i współczesne problemy*. Opole, s. 151–156.

- SZMEJA M., 2005: *Socjologiczne przesłanki powstania „narodu śląskiego”*. W: KOSSAKOWSKA-JAROSZ K., red.: *Śląskość – siła tradycji i współczesne problemy*. Opole, s. 111–125.
- TAMBOR J., 2008: *Mowa Górnślązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*. Wyd. 2. Katowice.

Netografia

- <http://piekaryslaskie.naszemiasto.pl/artykul/teresa-szaflik-otrzymala-nagrode-hanysy,2064578,artgal,t,id,tm.html> [dostęp: 28.09.2015].
- <http://rudaslaska.com.pl/i,drugiego-takiego-kabaretu-nie-ma---rozmowa-z-krzysztofem-hanke,823819,872240.html#ixzz3n4joAs4L> [dostęp: 25.09.2015].
- <http://www.dziennikzachodni.pl/artykul/3641480,hanysy-2014-po-raz-19-kabaret-rak-rozdal-honorowe-nagrody-kto-dostal-laureaci-zdjecia,id,t.html> [dostęp: 28.09.2015].
- <http://www.gazetakrakowska.pl/artykul/3330919,chelmek-piast-zaplaci-za-wstrzasy,id,t.html?cookie=1> [dostęp: 23.09.2015].

Wioletta Wilczek

The exponents of the evaluation of Silesia and Silesian people in the skits of Kabaret Rak

SUMMARY

The object of the article has to do with the elements of Silesia and Silesian people's image which are evaluated positively or negatively in the skits of Kabaret Rak. This is a typical Silesian cabaret which supports the regional identity and the associated values. The perspective of a cabaret emphasises the means of building comedy, verbal and situational humour. The stereotype (including the self-stereotype) is an important category which determines to a great extent the common beliefs about Silesia and its inhabitants. A significant context has to do with the peculiar nature of the audience and the reception-related competence associated with the comprehension of the Silesian dialect.

The elements of positive evaluation of Silesianness include *inter alia* the Silesian dialect, the mining industry and football. The category “us–them” presents a clearly negative image. The analysis also covered the problems which are perceived in two ways (the pursuit of autonomy) or ones which are perceived clearly negatively (the harm associated with the mining damage). All the elements of the Silesia and of Silesian people's image belong to stereotypical symbols associated with the region and its inhabitants.

Wioletta Wilczek

Die Ausdrücke für Bewertung Schlesiens und der Schlesier
in den Sketchen des Kabarets Rak

ZUSAMMENFASSUNG

Der Gegenstand des Beitrags sind Elemente des Bildes von Schlesien und Schlesiern die durch das Kabarett Rak (dt.: Krebs) in seinen Sketchen positiv oder negativ bewertet werden. Rak ist ein typisch schlesisches Kabarett, das regionale Identität und die damit verbundenen Werte bekannt werden lässt. Die Form eines Kabarettsketches ermöglicht, verschiedene der Erzeugung von Worthumor und Situationskomik dienende Methoden hervorzuheben. Eine wichtige Kategorie ist dabei ein Stereotyp (darunter auch Selbststereotyp), das in hohem Grad für allgemeine Vorstellung von Schlesien und dessen Einwohnern verantwortlich ist. Nicht unbeträchtlich sind hier der Typ des Publikums und dessen Fähigkeit, den schlesischen Dialekt zu verstehen.

Zu positiven Bewertungselementen der schlesischen Wesensart gehören u.a.: schlesischer Dialekt, Bergbau und Fußball. Negative Konnotationen haben dagegen solche Kategorien wie: „einheimisch“ und „fremd“. Zum Forschungsgegenstand wurden hier auch auf zweierlei Weise (Bewegung für die Autonomie Schlesiens) oder ganz negativ betrachtete (Bergbauschäden) Erscheinungen. Alle Elemente des Bildes von Schlesien und Schlesiern gehören zu stereotypen Symbolen der Region und deren Einwohner.